

Svart pedagogik inom högskolevärlden

Inducerad otillräcklighet bland lärarkåren ökar möjligen produktiviteten men hotar medborgarskapet

Rolf Å. Gustafsson

Akademi för hållbar samhälls- och teknikutveckling, Mälardalens högskola

En marknadsorganiserad offentlig sektor

Under hela 1990-talet uttryckte inte minst finansdepartementets ESO-grupp (expertgruppen för studier i offentlig ekonomi) missnöje med den låga produktivitet och den bristande kvalitet som läkare, sjuksköterskor, förskolelärare och liknande personal-kategorier ansågs åstadkomma. Detta uttrycktes i statliga utredningar, policyformuleringar och en mängd konferenser runt om i landet.

Nu riktas intresset mot adjunkter, doktorander, lektorer och professorer vid våra högskolor och universitet. Diagnosen och behandlingen känns igen: Omvandlings-trycket ökas genom nya modeller för ekonomistyrning, kvalitetsuppföljning och kundorientering. Och på samma sätt som för andra offentligt anställda är det universitets- och högskolepersonalens byråkratiska inställning som framställs som en del av problemet. I en retorik som konstrueras med marknaden som mall framstår både professionella fora och fackliga organisationer som motståndsfickor för en gammaldags bildningskonservatism, en självgod elitism eller som ”kravmaskiner”. Fri akademisk dialog – som i bästa fall bär fram en kreativ blandning av ömsesidighet, onyttig nyfikenhet och kritik – framställs som förlegat och för dyr och skall ersättas av de mål som politico-experterna enats om. Det som inte passar in i bilden av hur ett företag antas fungera på sin marknad definieras som förlegat. Och allt skall vara på engelska för att vara ”konkurrenskraftigt” och därmed ha ett värde.

Svart pedagogik

I nutida samhällen organiseras samspel i stor utsträckning via ”inre” maktutövning som påverkar människors situationsuppfattningar, känslor och kunskaper. Det finns en mängd samhällsvetenskapliga analyser som försökt fånga detta fenomen med delvis överlappande, delvis åtskilda utgångspunkter. Jürgen Habermas talar om ”*det strategiska handlandets kolonisering av livsvärlden*” via systemen ekonomi och politik. De ömsesidiga kommunikativa handlingar som möjliggör meningsfullt samarbete ersätts av ett strategiskt spel där allt fler behandlar medmänniskorna som medel för att nå egen framgång. Michel Foucault och många med honom har undersökt hur ”*governmentality*” sprider sig i nutida samhällen – allt fler verksamheter genomsyras av maktbärande teknologier varigenom mänskliga subjekt konstitueras på ett sådant sätt att de inom givna ramar gör rätt saker i överhetens och systemets perspektiv. Och Nicolas Rose analyserar

”den avancerade liberalismen” och dess förmåga att skapa ”subjektpositioner” där människor själva genom synbarligen fria val underkastar sig marknadens logik via socialpsykologiska och diskursiva mekanismer. Axel Honneth talar om hur *kränkningar av olika slag urholkar den självkänsla vi alla behöver* och vad som händer när identitetens sociala fundament rycks undan för dem vars bidrag till samhällsgemenskapen förtigs eller inte erkänns av en ojämlig och samtidigt endimensionell ekonomisk omgivning.

Genom att skuldbelägga personalen – genom att på olika sätt ge intryck av att låg produktivitet och annat som kan framställas som problematiskt är en följd av tillkortakommanden hos underställd personal – kan nya organisationsmodeller förankras bland ”utförarna”. Den springande punkten i nutida organisationsförändringars svarta pedagogik är en paradoxalt verkande diskursiv konstruktion som omvandlar tvivelaktiga och oprövade organisationsmodeller så att de framstår som den enda vägen ut ur det hot mot personalens självuppfattning som modellen själv genererar: ”Om du inte ansluter dig till de nya idéerna är du antingen inte tillräckligt krismedveten eller så försöker du bara skylla ifrån dig!” Här kommer några indikationer på att detta skulle kunna vara en viktig aspekt på vad som nu sker i universitets- och högskolevärlden:

Talet om anställningsbarheten

Det osäkra arbetsmarknadsvärdet i konstnärliga, samhällsvetenskapliga och humanistiska utbildningar har diskuterats i många år. Att en del av poängen med högre utbildning och forskning är att de nya generationerna inte riktigt ska ”passa in” – vare sig på givna marknader eller i etablerade byråkratier – verkar dock ha fallit i glömska. Alla medborgare har egentligen rätt till offentligt finansierad utbildning. Enbart intellektuell förmåga och personligt engagemang skall vara avgörande, utan att någon sneglar på var och ens betalningsförmåga eller potential som vinstmotor. Både i princip och som praktik är en sådan medborgerlig rättighet utesluten inom marknadsdriven verksamhet. På en marknad betraktas som bekant sådana frizoner från ekonomisk tävlan som ett otillbörligt och ineffektivt byråkratiskt ingrepp. I dag åläggs dock högskole- och universitetslärare att både *framställa* sina utbildningar som ledande till ”ökad anställningsbarhet” och att *realisera* detta.

Det säger sig självt att det är nära nog omöjligt att ange hur detta skall gå till annat än när de gäller sådana verksamheter där det råder brist på kvalificerad arbetskraft och där kvalifikationerna dessutom går att precisera (eller fastställts i lagar och förordningar): Läkare, sjuksköterskor, civilingenjörer, poliser, piloter osv. När fokus ligger på att med hög produktivitet göra en läkarstudent eller en polisaspirant till en anställningsbar läkare respektive polis riskerar allt som inte direkt har med yrkesutövningen att skalas bort ur utbildningen.

Även när det gäller det arbetsmarknadsfokuserade samhällets vinnare – de anställningsbara – inställer sig dock frågan: Vem vill ha poliser, läkare och sjuksköterskor som saknar förmåga till överblick, kritiskt tänkande och en kreativitet som enbart handlar om att uppnå givna mål på mest effektiva sätt? I det fall medborgare i verksamheter av olika slag inte kan reflektera och kommunicera bortom de uppgifter som

en arbetsgivare ålägger sina anställda så reduceras medborgarens värde och förmåga till den arbetskraft han/hon bär på. Och efterfrågan på arbetskraft varierar som bekant betydligt med de ekonomiska konjunkturernas upp- och nedgångar.

Formeln för den svarta pedagogik varigenom denna ogenomtänkta och ogenomförbara fokusering på anställningsbarhet fortplantas in lärarkårens självuppfattning lyder som följer: ”Du skall inte gå omkring och tro att du är det kritiska tänkandets, kreativitetens och den intellektuella lustens statsunderstödda företrädare här på jorden. Du skall som ansvarsfull statstjänsteman se till att studenternas behov av försörjning som lönearbetare säkras. Medborgarrollen får var och en hädanefter sköta själv. Om du som lärare inte klarar av den här uppgiften; – ja, då har du själv misslyckats med att bli anställningsbar.”

Talet om den pedagogiska meritportföljen

Idag utformas och distribueras i växande utsträckning olika modeller för hur lärare skall sammanställa sin ”pedagogiska meritportfölj”. Av en sådan skall det framgå *hur* vi lär ut (inte primärt vad vi lär ut eller om det är värt att veta) och ledningen är mycket tydlig; portföljen kommer att spela en allt större roll för karriär och löneutveckling. Genom policydokument och instruktioner hävdas det genomgående att en bra pedagog, i likhet med vilken servicearbetare som helst, måste vilja ha nöjda avnämare. Ibland smyger sig också ordet ”kund” in i bilden. Kvalitetsexperter inpräntar vikten av ha klart för sig att lärare ytterst arbetar för studenten/”kunden”. Genom långa utläggningar om ”vem vi ytterst arbetar för” antyder texterna att många lärare inte insett detta och att man nu får hjälp med denna insikt via de pedagogiska meritportföljerna.

Vid närmare eftertanke är dock diagnos och behandling genuint osäker: Hur vet vi att dålig pedagogik är ett så centralt problem att den omfattande satsningen på pedagogisk kvalitetssäkring är berättigad? Är man en dålig pedagog om studenten inte blir mer anställningsbar efter en genomgången kurs? En tankefigur som den enskilde läraren får svårt att värja sig mot växer fram:

”Många lärare har inte ansträngt sig tillräckligt i pedagogiska avseenden. Delvis därför att de inte ens tagit lärarrollens syfte på allvar. Du kan mycket väl vara en av dem och har därför anledning att känna oro. För att kunna jämföra dig själv med andra måste du nu skapa en pedagogisk meritportfölj, som din arbetsgivare kommer att lägga till grund för lönesättning och befordran. Tycker du inte om den här idén så måste det antingen bero på att du är en dålig pedagog eller så har du inte ens fattat varför du jobbar som lärare.”

Talet om internationellt konkurrenskraftig spetsforskningskompetens

Många som tidigare haft sin identitet som ”forskare och lärare” har idag omvandlats till ”administratörer och lärare”. Ledningens uttalade ambitioner att vidga uppgifterna och meriteringsgrunderna till att också omfatta pedagogisk förmåga och genomförande av ” tredje uppgiften” – att samverka med näringsliv och offentliga organisa-

tioner – medför att personalen idag har betydligt fler och sammansatta ålägganden än för tio-femton år sedan. Samtidigt har varje lärare betydligt fler studenter eftersom 1990-talets produktivitetsaxiom för den offentliga sektorn nu även gäller högskolevärlden: ”Mer och bättre” utan ökade kostnader innebär definitionsmässigt ökad produktivitet och politico-expertisen har ”satt ner foten” och förklarat att så skall det bli! En konsekvens är att tiden för egen forskning i tjänsten kraftigt minskat. Detta framgår i formell klartext i arbetstidsavtalen och vem som helst kan fråga lärarna och forskarna själva för att få illustrationer av hur situationen ser ut i praktiken.

I den forskningspolitiska retoriken uttalas dock samtidigt allt tydligare krav på att lärarna skall eftersträva att skaffa sig ”internationellt konkurrenskraftig spetskompetens”. Ett grundläggande empiriskt faktum är då värt att lägga märke till. Cirka fem procent av samtliga ansökningar till Riksbankens jubileumsfond (en av de viktigaste forskningsfinansierarna på det samhällsvetenskapliga-humanistiska forskningsfältet) kan räkna med att erhålla anslag. Andra siffror skulle kunna åberopas, men slutsatsen är klar och entydig. Den överväldigande majoriteten av alla som åläggs delta i tävlingen om forskningsanslag kommer med obönhörlig logik att bli förlorare. Då skall man komma ihåg att detta i stort sett är den enda vägen till finansiering. Bortsett från de forskningspolitiska för- och nackdelarna med den nya ansökningskulturen, så hotar situationen den enskilde forskarens identitet. Den följer ett för självuppfattningen lika tärande mönster som skisserats tidigare:

”Du är en fullvärdig yrkesmänniska enbart om du lyckas genomföra tre svåra uppgifter samtidigt. När det gäller forskningsexcellensen är det ordnat så att du måste uppnå denna i en konkurrens där 95 procent blir förlorare. Gillar du inte det här systemet så är du antingen en av förlorarna med behov av att skyla över ditt eget misslyckande eller så har du inte förstått att det yppersta enbart kan produceras under tävlingliknande förhållanden ungefär som i anbudskonkurrens.”

Vart tog frizonen för det akademiska samtalet vägen?

Grundproblemet är *inte* att lärare, forskare eller för den delen studenter åläggs fler arbetsuppgifter, att vi skall konkurrera med varandra, att vi får för lite pengar eller att vi har en lika ”tuff” arbetsmiljö som läkare, sjuksköterskor och förskolepersonal. Problemet är den svarta pedagogik som riskerar att tysta lärare, forskare och studenter i deras medborgerliga dialog och utveckling. Inte ens de framgångsrika kan vara säkra på sin position, eftersom de alltmer sammansatta kraven följs upp på individnivå genom politico-expertisens obönhörliga kvalitetssäkringssystem som konstruerats i syfte att upptäcka eftersläntrare och täppa till frizoner. De lärare som förlorar i anbudskonkurrensen om anslag blir till ett B-lag som berövats kärnan i sin forna yrkesidentitet och framstår som akademiker utan akademisk trovärdighet eftersom ställningen som oberoende intellektuell förlorats.

Den organisationsfilosofi som bär fram brådskan att ”anpassa”, ”effektivisera” och ”stärka konkurrenskraften” har många gemensamma drag med det paket av marknadsefterliknande organisationslösningar som införts inom främst vård och om-

sorg och som den numera omfattande kritiska litteraturen givit samlingsbeteckningen *new public management*. De empiriska effekterna av denna förändringsoffensiv är dock fortfarande efter 10–15 års omorganiseringar i stort sett okända. Ingen sansad bedömare skulle dock våga hävda att dessa reformer varit någon succé. Ens utifrån sina egna förutsättningar. Nu är den högsta mode bland högskolevärldens politico-expertis som riskerar att inducera en vida spridd känsla av otillräcklighet inom högskolevärlden, eftersom ju ett oändligt antal produktivetsproblem kan identifieras, när den "globala arenan" utsetts till måttstock.

Endast några få procent kan per definition bli "ledande i den internationella konkurrensen". Vilken uppgift, yrkesidentitet och målsättning är rimlig för majoriteten av lärare, forskare och studenter? Den dag forskare och lärare vid universitet och högskolor primärt oroar sig för den egna – och studenternas – anställningsbarhet, produktivitet och konkurrensförmåga på olika marknader befinner vi oss på ett sluttande plan: *Universiteten skyddar och utvecklar inte längre medborgarskapet och dess frizoner från marknad och politisk överhet*. Våra högskolor och universitet reduceras till att bli en del av lönearbetets och den ekonomiska tillväxtens infrastruktur.

Författarpresentation

Rolf Å. Gustafsson är professor i sociologi vid Mälardalens högskola och har publicerat en rad artiklar och böcker om vårdens historia och välfärdsstatens pågående omvandling mot marknadsliknande organisationsformer.